

**LIBRIS**

We know  
books

Ruxandra Cesereanu

# **PANOPTICUM**

Eseu despre tortură  
în secolul XX

*Spandugino*

ZAMORA, Sergio, *Sept heures entre les mains de la DINA*, Paris, Florent Massot Éditions, 1993.

ZANA, Mehadi, *Prison no. 5. Eleven Years in Turkish Jails*, prefață de Elie Wiesel, post-scriptum de Kendal Nezan, traducere de Sarah Hughes, Cambridge, Blue Crane Books, 1997.

## Filme documentare

BENKEMOUN, Isabelle, ALLÉGRET, Francis, *Raison d'Etat*, producător Les Films d'Ici, 1991.

CASTILLO, Carmen, GIRARD, Guy, *La Flaca Alejandra*, producător France 3, INA, 1994.

DELMARE, Hervé, *Las olvidadas: mémoires de l'Argentine inondée*, Io Production-Ostap Production, Images Plus, 1997.

MĂRGINEANU, Nicolae (regizor), MUREȘAN, Alin (scenariu), *Demascarea*, Fundația Arsenie Boca, 2010.

## Cuprins

|                                                     |     |
|-----------------------------------------------------|-----|
| Precizare la ediția a doua .....                    | 7   |
| Argument .....                                      | 9   |
| Introducere .....                                   | 13  |
| I. Panoramă a torturii politice în secolul XX ..... | 29  |
| II. Microcosmosul instrumentelor de tortură. ....   | 73  |
| III. Portretul torționarului .....                  | 87  |
| IV. Portretul victimei .....                        | 171 |
| V. Spațiu și timp în tortură. ....                  | 213 |
| VI. Tortura ca viol .....                           | 231 |
| VII. Limbajele durerii .....                        | 263 |
| În loc de încheiere .....                           | 277 |
| Bibliografie .....                                  | 283 |

- Ce este tortura • Durere acută, durere cronică
- Tortura ca rutină • Cuplul victimă-torționar
- Epidemia torturii • Pattern și *Weltanschauung*
- Tortură teroristă și tortură interogațională
- *The third degree* • Tortura-genocid • Tortură  
versus pedeapsă • Experimentul lui Milgram
- Cauzele moderne ale torturii

Ce este tortura? Agresiune, violență, rănire, pedeapsă intensă, toți acești termeni au fost folosiți de diverși analiști ai fenomenului. Michel Foucault (p. 75) o numește „artă cantitativă a suferinței”. Din perspectiva drepturilor omului, definiția conceptului de „tortură” presupune patru aspecte: 1. tortura ca alterare a drepturilor omului; 2. tortura ca dezumanizare, cruzime și degradare; 3. profilaxia torturii; 4. recompensarea morală a victimei și recuperarea ei psihologică (Forrest). Organizația Națiunilor Unite, în articolul 1 din *Declarația de apărare împotriva torturii*, din 1975, precizează următoarele: „Tortură este orice act prin care se provoacă în mod intenționat o durere severă sau o suferință, fie aceasta fizică sau mentală, la instigarea unei autorități oficiale, asupra unei persoane, cu scopul de a obține de la aceasta sau de la o alta fie o informație,



fie o mărturisire, de a o pedepsi pentru un act pe care l-a comis ori de a o intimida pe ea ori pe alte persoane”.

Una dintre distincțiile cele mai elocvente privind conceptul de „tortură” este aceea între caracterul ei întâmplător și cel sistematic. Dacă societățile arhaice practicau tortura în mod mai mult sau mai puțin întâmplător, tortura sistematică a fost introdusă de Inchiziție și a fost reluată masiv de sistemele politice totalitare sau dictatoriale ale secolului XX. Insist asupra acestei precizări, deoarece, în eseul de față, mă ocup mai ales de tortura sistematică, susținută de orice fel de Putere, de tortura concepută ca sistem de dominație, iar nu de cea ocazională.

O altă observație generală: în secolul XX, tortura este practică din ce în ce mai rar pentru informație. Deținutul politic (indiferent de natura ideologiei căreia îi este fidel) este torturat oricum și oricât, tortura, ca și Răul, banalizându-se, ceea ce nu îi reduce efectul abominabil. Edward Peters a panoramat succint definiția juridică, morală și sentimentală a torturii (așa cum a fost ea conceptualizată și formulată de-a lungul timpului), analizând semantic termenul. El a constatat inclusiv riscul golirii de conținut a termenului, atunci când tortură ajunge să însemne orice. „Istoria semantică a cuvântului *tortură* conține în mod invariabil o dimensiune publică de același tip ca și termenii *execuție* și *asasinat*” (Peters, p. 3).

Ce anume cuprinde conceptul de „tortură”? Doar durerea intensă sau orice durere fizică ori psihică produsă intenționat? Cine poate măsura intensitatea unei dureri, în afară de chiar victima respectivă? Firește, există o ierarhie în tortură: căci una este pălmuirea obrazilor și alta

șocurile electrice aplicate organelor genitale. În general, există două tipuri de durere în tortură: durerea acută (șocuri electrice, mutilări – printre altele) și durerea cronică. Unii cercetători vorbesc despre o durere totală, care „rupe frontierele făpturii umane” (Le Breton, p. 37). Durerea este componenta conceptuală a torturii, chiar dacă definiția care urmează este oarecum pleonastică: „A tortura este a cauza altuia dureri, tocmai fiindcă acestea sunt dure-roase” (Vialatoux, p. 42). Dar durerea nu trebuie neapărat să fie intensă ca să poată fi numită tortură. Multă vreme, de pildă, violul aplicat deținuților politici (indiferent de sex) nu a fost considerat tortură, ci abuz sexual.

Elaine Scarry (pp. 52–56) a stabilit opt attribute ale durerii fizice în tortură: agresivitatea pură, experiența internă a durerii (nu instrumentul agresor este vizat, ci corpul torturat), experiența externă a durerii (chiar atunci când nu există un instrument de producere a durerii, victima simte durerea ca și cum aceasta ar fi produsă de un obiect ascuțit), disoluția barierei între înăuntru și în afară, distrugerea limbajului, obliterarea stărilor de conștiință, globalitatea torturii (implicarea atât a trupului, cât și a mentalului) și rezistența la obiectificare (durerea nu are obiect, spre deosebire de iubire, ură, spaimă). Durerea fizică este un factor incomensurabil și necanonic; Elaine Scarry (p. 162) îi găsește un singur echivalent: imaginația. Dar, în timp ce durerea nu are un obiect psihic, imaginația există în întregime prin obiectele ei: fiind chinuită, victima nu se chinuie întru ceva, în timp ce, imaginându-și, ea se gândește la un obiect anume pe care îl fantasmează.

O altă trăsătură a torturii este lentoarea violenței, a duratei agresive: „Tortura nu este o tehnică de a face



să moară victima, ci de a o face să agonizeze [...]. Tortura transformă agonia într-un supliciu care durează [...]. Ea metamorfozează ființa umană într-o creatură a agoniei. Astfel, ororile infernului încep cu mult înainte de moarte” (Sofsky, p. 80). Consubstanțială duratei este, apoi, imaginația, întrucât supliciuul nu este niciodată pripit, ci devine „un laborator al imaginației distructive” (Sofsky, p. 83).

De-a lungul secolului XX, regimurile care au practicat tortura au dezvoltat o întreagă tehnică ipocrită de disimulare, apelând la felurite legi care permiteau ceea ce în limbajul juridic era numit interogatoriul dur. În războiul franco-algerian, autoritățile de la Paris justificau tortura ca „bătaie la fund” a coloniei (proiectată în stadiu infantil) de către „tatăl” responsabil (statul francez), care își asuma rolul unei „intervenții chirurgicale”, dereglată până la a deveni o adevărată uzină a torturii (Vidal-Naquet, 1972, p. 51). Rolul torturii, în colonia Algerului, era justificat ca făcând parte din „misiunea civilizatoare” și din „opera colonizatoare” aplicate algerienilor care aspirau la independență. În mod ostentativ, colonizatul nu era considerat om, ci barbar, adică non-european (Maran, p. 3).

Deși tortura apare în toate civilizațiile, practica ei sistematică a fost concretizată mai întâi în timpul Inchiziției. În secolul XX, tortura devine o instituție: ea reprezintă violența autorizată, chiar dacă nu legalizată; tortura devine violență rutinizată (Crelinsten, Schmid). Dincolo de variatele definiții propuse de juriști, câteva lucruri sunt matriciale înăuntrul conceptului de „tortură”: cuplul victimă-călau, provocarea durerii intenționate (indiferent de amploarea acesteia) și distrugerea voinței victimei (Amnesty

International, 1973). Tortura ține de o politică oficială a producerii durerii, care, în secolul XX, degenerază într-o adevărată epidemie. Explozia modernă a torturii în lume a depins de cultura politică a țărilor ce au practicat-o, ea fiind mai răspândită în țările fără simț democratic. Trebuie adăugat, apoi, că există o diferență culturală de mentalitate în practicarea torturii în diferite spații geografice de pe glob (Crelinsten, Schmid). Milovan Djilas consideră, de pildă, că, în Iugoslavia comunistă, moștenirea mentalității torționare provenea de la factorul ocupației turcești de odinioară și de la fasciștii italieni care invadaseră Iugoslavia în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial; peste acestea s-a suprapus exportul sovietic al tehnicii de tortură.

În anumite țări, au existat chiar subculturi ale torturii, cu rituri, inițieri și jargon specifice (Amnesty International, 1973). Folosirea torturii și intensitatea acesteia au depins de patternurile socioculturale specifice fiecărui spațiu geografic. Există, astfel, state moderne ori, dimpotrivă, state cu o cultură politică rudimentară, state democratice sau, dimpotrivă, state dominate de ideologii mistice. Africa, America de Sud, Orientul Apropiat ori Asia aparțin unei zone cu o practică juridică și democratică premodernă, caracterizându-se prin anacronism și primitivism. În statele arabe, o serie de pedepse-mutilări (amputări) sunt prevăzute în *Coran* și în prescripțiile religioase (de pildă, flagelările; la fel, *falaqa* – bătaia la tălpi – ori decapitățile).

Sau, în America de Sud, s-ar putea vorbi, oare, de o moștenire culturală precolumbiană (ritualurile violente și abominabile ale sacrificiilor prizonierilor în cinstea Soarelui)? Firește că în cazul Americii Latine se poate pune



în evidență o tradiție a violenței sacrificiale, dar ea nu poate fi decât simbolic luată drept bază sau matrice a violenței de mai târziu din statele respective. Nu poate fi negat însă faptul că fiecare stat poartă amprenta istoriei sale și că o posibilă cultură a violenței își are logica ei subterană în tortura din secolul XX. Tortura depinde, astfel, de *Weltanschauung*-ul poporului care o practică. Cazul Americii Latine este mai complicat însă, deoarece tortura poate fi situată aici, ca origine, și sub semnul coloniștilor spanioli. Conchistadorii s-au remarcat datorită celor două metode prin care i-au supus pe băștinași: exterminarea și tortura. Din această pricină, tortura în secolul XX, în această arie geografică, a fost considerată un „reflex tradițional”, transmis prin filiera Inchiziției spaniole (Weschler, p. 15). Este esențial faptul că ibericii care ajunseseră în Lumea Nouă erau, în cea mai mare parte, militari și preoți; de aici, poate, o latură fanatică, moștenită mai târziu și în dictaturile militare ce au practicat tortura în America Latină. În secolul XX, între cele două caste care, odinioară, programaseră extincția băștinașilor indieni a avut loc o schismă: militarii au continuat să practice tortura cu fervoare, în timp ce, în majoritatea cazurilor, oamenii Bisericii au devenit, dacă nu victime, atunci susținători ai campaniilor împotriva torturii (fanatici ori colaboraționiști cu Juntele au existat totuși și în rândul clerului din America Latină, în destule cazuri).

Nu trebuie să ne limităm însă la citarea unor Puteri considerate a fi moștenitoarele unui pattern al cruzimii. Atât în prima jumătate a secolului XX, prin masacrul armenilor, Gulag și Holocaust, cât și în cea de-a doua jumătate,

prin cazul Franței (în războiul franco-algerian), al britanicilor (în Irlanda de Nord), al Turciei, Spaniei, Portugaliei, statele Europei s-au dovedit a fi la fel de puțin democratice.

Tortura era aplicată în special înaintea proceselor, dar și după ce victima fusese condamnată; în Antichitate, torturarea victimei după ce a fost judecată era ilegală. Deși, în secolul XX, tortura nu urmărește neapărat moartea victimei, au existat cazuri, nu puține, când aceasta se producea: adesea, moartea accidentală a victimei este văzută de torționar ca un eșec sau ca un inconvenient (Forrest). Atunci când este dorită, moartea cu încetinitorul îl face pe torționar să deguste suplicierea celuiilalt. În Argentina Juntelor militare, tortura nu era opusă morții, dimpotrivă, în cazul „dispăruților” (*los desaparecidos*, victime răpite, a căror detenție a rămas clandestină), supliciații erau aproape întotdeauna executate. Uneori, victimele încercau să se sinucidă, nemaisuportând chinurile, căci moartea era preferabilă torturii. Încercarea de sinucidere a victimei îl stârnea pe torționar ori, dimpotrivă, îi încetinea voracitatea de chinuitor, împuținându-i ura de „prădător”. În afară de moarte (fie prin sinucidere, fie în urma torturii), victima mai avea două soluții: recunoașterea (confesiunea) și nebunia. De obicei, victima sfida moartea sau o considera singura soluție validă. Dar torționarii înșiși făceau diferența între tortură și moarte: „Nu vei fi în stare să mori [i se spune unei victime – n.m.], pentru că vei rămâne vie atâta timp cât vom dori noi” (Graziano, p. 186).

Există două mari tipuri de tortură, din care pot fi ramificate o serie de alte nuanțe: tortura teroristă, care nu are limită și duce întotdeauna la moartea victimei,



și tortura interogațională, care are ca scop obținerea informației (Rudolph). Dar criteriile de clasificare a torturii sunt multiple; cel clasic împarte tortura în activă (atingere violentă) și pasivă (împiedicarea victimei de a-și face nevoile fiziologice, de pildă) – însă opoziția este falsă, întrucât și tortura pasivă reprezintă o violentare a victimei. Elaine Scarry (pp. 61, 139, 177) consideră că tortura are o structură analoagă războiului: torționarul și victima corespund, în tortură, națiunilor care se înfruntă violent, în război. Tortura și războiul sunt niște forme politice ale creației deconstruite. De aceea, în eseul de față mă voi ocupa nu doar de torturarea deținuților politici, ci și de aceea a prizonierilor de război.

Câțiva psihologi care au analizat tortura au insistat pe ideea transgresării tabuurilor culturale ale victimelor, silite astfel să intre pe calea dezumanizării. Transgresarea este unul dintre principiile de bază ale supliciului sistematic care apelează la o „deconstrucție identitară” (Sironi, p. 36) a victimelor. Tortura produce o depășire, în sens grotesc, a limitelor rasei omenești, apelând la încălcarea unei serii de interdicții pe care morala și civilizația le-au instituit. Dar tortura încalcă tabuurile nu doar faptic, ci și lingvistic, mângîind victima la nivel oral, sonor. Astfel încât, pentru a supraviețui moral și interior, uneori victima însăși preferă să se desconsidere.

Universul torturii este construit pe figura paradoxului. În acest fel, caracterul imprevizibil absolut coexistă cu un cod obsesional, riguros, net și gândit în cele mai mărunte detalii. Acest cod se aplică

materialului distructiv reprezentat de gesturile și cuvintele torționarului. Când ai fost constrâns, în contextul specific al torturii, să consumi excremente, să bei urină, să asști la violul tatălui tău, al fiicei, al mamei tale, să fii sodomizat de un câine, este preferabil, uneori, să te consideri a fi efectiv neom. A fi obligat să sari ca o broască, să te ghemuiești ca un iepure, să latră ca un câine nu sunt altceva decât punerile în act ale unor transgresări de regn. Sexualitatea este și ea unul dintre aceste puncte de trecere. Transpunerile continue în act ale transgresiunii tabuurilor sexuale te fac să ai acces la lumea nopții. Dezumanizarea este provocată prin intermediul batjocurilor grele și grosiere privind mărimea penisului sau forma testiculelor. Ea este produsă printr-un limbaj sexual murdar, însoțit întotdeauna de glume obscene. (Sironi, pp. 29–30)

Una dintre definițiile uzuale prezintă tortura drept „gradul al treilea” al interogatoriului, *the third degree*, cum glosează poliția americană. Alec Mellor (pp. 292–293) explică această definiție în două feluri: fie ca o parafrază ironică a ceremoniei de inițiere în francmasonerie (scena în care arhitectul Templului lui Solomon moare ucis de loviturile a trei trădători), fie ca a treia etapă, violentă, după primele două grade, nonviolente, ale interogatoriului.

Daniel Bacry și Michel Ternisien (p. 9) sunt preocupați în mod special de definiția modernă a torturii: „Tortura trimite la imagini-tip diferite, pentru a deveni oglinda deformantă a societății noastre în care se amestecă